

наймач, наймач, поручитель, землевласники, землекористувачі, судновласник, оператор ядерного судна, військовослужбовці, призвані на збори військовозобов'язані, постійні лісокористувачі, власники лісів, продавець, покупець, опікун.

Такі назви здатні прогнозувати обов'язкові і факультативні валентно-незумовлені позиції компонентів прислівної залежності (у формально-синтаксичному плані – узгоджені та неузгоджені означення) у випадку, якщо позначають уточнену назву особи: *посередники у сфері випуску та обігу цінних паперів, головні розпорядники бюджетних коштів.*

Таким чином, назви суб'єктів правових відносин у функції підмета простого двоскладного речення у законодавчому підстилі офіційно-ділового стилю мають переважно складну та складену будову і виражаються сполученням слів з різним ступенем термінологізації. Назви суб'єктів правових відносин з високим ступенем термінологізації на формально-синтаксичному рівні утворюють єдиний компонент реченнєвої структури. Назви суб'єктів правових відносин, що остаточно не термінологізувались, на формально-синтаксичному рівні представлені головним компонентом реченнєвої структури – підметом та залежним від нього узгодженим або неузгодженим означенням чи додатком. Назви суб'єктів правових відносин у законодавчому тексті характеризуються мінімальною сполучуваністю і поєднуються переважно з простим або складним дієслівним присудком, вираженим дієсловом активного стану, недоконаного виду теперішнього часу дійсного способу у формі 3-ї особи однини або множини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційний та семантико-функціональний аспекти: Дисертація кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04. / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Л., 2000. – 186 с.
2. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. Монографія. – К.: Наукова думка, 1986. – 167 с.
3. Коцюба Н.Й. Українська термінологія державного управління (стан та розвиток): Дисертація кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Л., 2004. – 278 с.
4. Юридична енциклопедія у 6-ти тт. – К., 1996-1998.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бюджетний кодекс України // Експерт-юрист: Інформаційно-правова бібліотека (електронна законодавча база). – 2007. – серпень.
2. Господарський кодекс України // Експерт-юрист: Інформаційно-правова бібліотека (електронна законодавча база). – 2007. – серпень.
3. Земельний кодекс України // Експерт-юрист: Інформаційно-правова бібліотека (електронна законодавча база). – 2007. – серпень.
4. Кодекс адміністративного судочинства України // Експерт-юрист: Інформаційно-правова бібліотека (електронна законодавча база). – 2007. – серпень.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України // Експерт-юрист: Інформаційно-правова бібліотека (електронна законодавча база). – 2007. – серпень.

The article focuses on the peculiarities of the subject as the component of formal-grammatical sentence structure in a legislative text.

Key words: syntax, legislative text, syntactic parameters, subject.

Л.В. Кардаш

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОДНООБ'ЄКТНОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано можливості вираження одного з різновидів категорії протиставлення — однооб'єктного засобами української літературної мови. Опираючись на логіко-філософські засади, здійснено градацію різнооб'єктних і різнотемпоральних варіантів реалізації категорії протиставлення.

Ключові слова: протиставлення, однооб'єктність, предикат, референт, темпоральність, аспектуальність, імпліцитність.

Проблема протиставлення та його вираження в мові здавна цікавила філософів, логіків, лінгвістів. Як філософська категорія, протиставлення співвідносне з протилежністю, тому його визначають як категорію, що виражає “один із аспектів діалектичного протиріччя. Єдність протилежностей утворює діалектичне протиріччя, яке є джерелом розвитку всіх предметів, явищ і процесів у природі, суспільстві і мисленні” [2, 486]. У логіці протиставлення базують на законі протиріччя і виводять на основі випадків несумісності думок.

У статті протиставлення представлено з погляду його лінгвістичної сутності, як „універсальної загальнолюдської категорії” [4, 12], що послуговується в українській мові певною системою засобів вираження. Ці засоби належать до різних рівнів мови, проте слугують для передачі єдиного змісту – значення протиставлення, що дає підстави говорити про польову організацію засобів об’єктивізації цієї категорії в українській мові [4; 5]. Ці засоби тісно пов’язані з природою логічних одиниць:

1) протиставлені поняття отримують своє вираження в антонімічних лексемах і їхніх сполученнях. Наприклад: *Чужа хата – не своя* (Нар. творчість); *Лист пахнув специфічним духом згіркої помади й носив плямисті сліди поцілунків, не алегоричних, а дійсних, витиснених на листовій папері й долучених до ніжних слів, як ілюстрація* (М. Коцюбинський);

2) мовними виразниками протиставлених суджень часто є синтаксичні конструкції. Наприклад: *Ось тут і суд на тому зупинився, що знали ж всі, і Галя не глуха, що сватав ту, а в той опинився* (Л. Костенко); *Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішилась ними* (М. Коцюбинський).

Часто ці засоби перехрещуються і доповнюють один одного; так, наприклад, виражене синтаксично протиставлення може доповнюватися морфологічними чи словотвірними засобами: *Колись ходив... Тепер, мабуть, прийшов. Самотність, туга, вічна нелюбов* (Олександр Олесь).

Засоби репрезентації протиставлення в українській мові можна об’єднати в певні групи у межах двох способів, які доцільно виділити на основі об’єктивного змісту протиставлення. На нашу думку, таких способів в українській мові два:

I. Спосіб однооб’єктного протиставлення. Наприклад: *З-під білих кострубатих брів, з глибоких западин визирають добрі, але лукаві очі* (М. Коцюбинський)

II. Спосіб різнооб’єктного протиставлення. Наприклад: *Зразу видно було, що то палець не дуже заможного хазяїна. Не достатки, а тяжка праця кидалась в вічі* (Панас Мирний)

Предметом аналізу в пропонованій статті є однооб’єктне протиставлення, за якого у ролі протиставлених виступають ознаки одного й того самого об’єкта, хоча ці ознаки не можна одночасно і в тому ж аспекті застосувати до одного й того самого предмета. Наприклад: *Бо незалежно, що то за пиття і що там мовить злість тисячоуста, – не хто ж, а він звів дівчину з пуття. І то була любов, а не розпуста* (Л. Костенко). В аналізованій конструкції протиставлені дві ознаки одного явища (вираженого вказівним елементом *то*), одна з яких (*розпуста*) заперечена на користь іншої (*любов*).

Залежно від аспектуальних і темпоральних характеристик, які покладено в основу розмежування явищ і їхніх ознак, можна виділити кілька видів однооб’єктного протиставлення.

1. Протиставлення ознак в одному аспекті і в один час:

1) протиставлення реальних несумісних ознак при запереченні одного і ствердженні іншого. Наприклад: *Хата не занедбана – чепурна, біла, — видно, біля неї ходили хазяйські руки* (Панас Мирний). У цьому прикладі протиставлені ознаки (*занедбана* і *чепурна, біла*) стосовно одного і того ж об’єкта – *хати*, які є протилежними. Основою протиставлення є зовнішній вигляд об’єкта. Це протиставлення одноаспектне, одночасне ствердження таких ознак не відповідає логічному закону протиріччя, тому одна ознака й заперечується на користь іншої. Відбувається протиставлення реальних ознак за рахунок заперечення однієї несумісної і ствердження іншої несумісної. Мовну основу для протиставлення створює лексичне значення антонімічних слів (*занедбана – чепурна*), заперечна частка *не*, інтонація. Заперечна частка *не* у подібних конструкціях може бути використана разом із сполучником *а* (пор.: *Тут він прозивався не Хрущ, а Притика...* (Панас Мирний)). „Одночасне використання сполучника *а* з часткою *не* є свідченням того, що, по-перше, поєднані компоненти перебувають у протиставлених відношеннях, а, по-друге, – це дуже важливо для структурно-семантичного плану дослідження – такі конструкції характерні яскраво вираженою двочленністю” [3, 164].

Іноді при протиставленні двох протилежних або таких, які протирічать одна одній, ознак за рахунок заперечення однієї і ствердження іншої можливий випадок, коли заперечується одна протилежна ознака, проте інша ознака не стверджується, а теж заперечується, тобто ознака, яка має стверджуватися, безпосередньо не названа: *Не жінка, а заміжня вдова...* (Панас Мирний). Цей

випадок протиставлення з уявною стверджуваною ознакою може бути детально проаналізований при описі імпліцитних засобів вираження протиставлення, якому будуть присвячені наші подальші публікації;

2) протиставлення реальної та ірреальної (передбаченої, бажаної, уявної) ознак. Наприклад: *...Хоч би заснути... Але вже не спалось. Душа до ранку смутком осипалась* (Л. Костенко). У цьому виді протиставлення можна виділити кілька підвидів:

а) заперечення ознаки як реальної і її ж ствердження як ірреальної (або навпаки): *Для врятування репутації загартованого рубака йому хотілося сказати щось грубе або смішне, та він не знаходив у собі цих слів* (О. Довженко). У наведеній конструкції протиставлені дві ознаки (*хотілося сказати грубе або смішне*) і реальний (*не знаходив цих слів*), при цьому реальна ознака заперечена, а ірреальна стверджена. Ідею протиставлення виражає сполучник, причому „навіть якщо абстрагуватися від конкретних реалізацій, протиставний сполучник завжди виражає цю ідею. Однак ця ідея у кожному конкретному випадку уточнюється в результаті взаємодії значень поєднаних з їх допомогою повнозначних слів і речень” [3, 5].

Основа протиставлення у таких випадках – реалізація / нереалізація ірреальної ознаки у дійсності. Протиставлення виникає в результаті протиріччя, яке, в свою чергу, виникає через неможливість з якоїсь причини збігу бажаного (уявного, передбаченого) і справжнього. Мовним засобом вираження протиставлення у таких випадках є обов’язкова наявність заперечної частки *не* і співвідносних модальних дієслів (*здаватися – бути* (з модальним значенням „виявлятися насправді”), *хотіти – могли* і под.). Показово, що при реалізації бажаного (уявного, передбаченого) ідея протиставності знімається, змінюючись ідеєю сумісності із ствердженням обох ситуацій (ознак): *Яким постерегає, що його й справді не розуміють слухачі, хотів говорити попросту, але якось не потрапляв* (І. Нечуй-Левицький).

Значення ірреальності ознаки часто створюється модальними словами (*здаватися, хотіти, потрібно, мусить* і под.). Наприклад: *Усім здавалося, що вони розуміють все, хоч кожне слово Якимове було для них тайною, потайнішою од християнських тайн* (І. Нечуй-Левицький);

б) ствердження двох несумісних ознак, як реальної, так й ірреальної. Наприклад: *За таку помірковану ставку Марта мусила б подякувати сусідові своєму кооператору Іванчукові, що виготорив для неї цю ціну в орендаря, а натомість вона ще більше відсторонилася від нього* (В. Підмогильний). У наведеному прикладі висловлена думка, у якій ірреальна ознака логічної необхідності (*мусила б подякувати*) протиставлена реальній ситуації (*ще більше відсторонилася*). Ці ознаки несумісні, однак їх одночасне ствердження відбувається за рахунок різноплановості їх стосунку до дійсності (одна протиставлена ознака має місце в дійсності, а інша – лише потенційна). Ідея протиставлення виражена за допомогою поєднання частки *натомість* і протиставного сполучника *а*, який „належить до доволі часто вживаних ... і часто слугує засобом зіставлення і поєднання предикативних груп” [3, 112], однак у цьому випадку поєднує протиставлені компоненти, оформлені в складне речення. Основою протиставлення є очікування відповідного результату (явища, ознаки), проте не реалізація його насправді;

в) ствердження стосовно одного об’єкта в один час і в одному відношенні двох несумісних ознак різними особами. Наприклад: *„Вона жахливо одіозна!” – „Що ти кажеш! Ця дівчина неказанно мила!”* (Є. Кононенко).

Часто про один об’єкт різні особи висловлюють несумісні судження. За законами логіки, якщо ці судження протирічать одне одному, то одне з них хибне, а інше істинне. Якщо ж ці судження протилежні, то цілком можливо, що обидва вони хибні, однак істинними вони бути разом не можуть. Наприклад: *Безславно вмер, а кажете: убито* (Л. Костенко).

Істинність одного з них і хибність іншого не можуть бути встановлені при зіставленні самих суджень, а мають бути доведені незалежно від них. Якщо одне з висловлювань подано як реальне, а інше – як уявне, то відношення протиставлення суджень насправді не існує (бо при такому зіставленні одне судження лише уявне і в реальній дійсності нерелевантне). Наприклад: *„Я не здатний до узагальнень”*. – *„Навпаки, мені здається, ви чудово все підсумували”* (В. Домонтович).

Про певний об’єкт (особу) різні люди висловлюють протилежні судження (при цьому висувається імпліцитна вимога: між ознаками, сприйнятими й описаними мовцями не може бути третьої, проміжної ознаки, як-от *не здатний до узагальнень – чудово підсумував*), причому часто один із мовців одночасно сам виступає об’єктом обговорення. Основа для протиставлення в аналізованому вище випадку – здатність / нездатність об’єкта узагальнювати. Одне з цих суджень істинне, а інше – хибне, тому одночасне висловлювання цих суджень можливе лише за умови присутності різних осіб.

При цьому реципієнт не має логічних підстав для висновку щодо того, яке з цих суджень насправді істинне.

2. Протиставлення в різних аспектах або в різний час:

1) заперечення ознаки в один час і заперечення цієї ж ознаки в інший час (в одному аспекті) або ж заперечення ознаки в одному аспекті і її ж ствердження в іншому аспекті (в один час). Наприклад: *Це єдине в кімнаті крісло, оббите колись блакитним шовком, а тепер застелене строкатим килимом* (В. Підмогильний).

В аналізованому прикладі протиставлені ознаки в одному аспекті, основа протиставлення – зміна ознаки в предметі. Протиставлення відбувається за рахунок заперечення ознаки в один час (*колись було оббите, а не застелене*) і ствердження її в інший час (*а тепер застелене*). Отже, існувати ці ознаки можуть лише за умови їх різночасовості. Вказівкою на протиставлення у часовому плані є темпоральні розмежування *колись – тепер*.

В іншому випадку: *А Дашкович вже геть-то розумний, хоч і дуже гарний з лиця* (І. Нечуй-Левицький) – навпаки, протиставлені різні аспекти ознаки в один і той самий час стосовно одного об'єкта. Їхня одночасовість цілком можлива, проте конструкція побудована так, що різні аспекти одного об'єкта (особи) взаємовиключають одна іншу;

2) ствердження двох несумісних ознак у різний час і в різних аспектах. Наприклад: *Про український язык ніхто не дбав, хоча не так давно студенти писали вірші чистим українським языком* (І. Нечуй-Левицький).

У цьому прикладі протиставлені дві ознаки одного об'єкта (*українського языка*). Референт протиставлення – *про язык не дбали і писали чистим языком*. Ці протилежні ознаки стверджуються стосовно одного об'єкта, а це можливо лише в різний час. Формально значення часу виражене за допомогою показника *не так давно (писали)*, що дає підстави говорити про імпліцитно протиставлений йому показник *тепер, у цей час (не дбають)*.

Отже, аналіз універсальної мисленнєвої категорії в аспекті однооб'єктного протиставлення дозволяє зробити висновок про те, цій категорії як лінгвістичному феномену властива чітко організована система способів і засобів вираження її типової семантики.

Різновиди однооб'єктного протиставлення доречно виділяти на основі темпоральних і аспектуальних характеристик, які функціонують у протиставних конструкціях відповідно до логічного закону протилежності. У формуванні й реалізації протиставлення щодо одного об'єкта важливу роль відіграє лексичний компонент, не менш активну участь у вираженні ідеї протиставлення беруть і морфологічні засоби та синтаксичні конструкції. Усе це дає підстави стверджувати, що категорія протиставлення в українській мові дуже складно структурована і має чіткий системний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. - 341 с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь - справочник. М.: Наука, 1975. - 720 с.
3. Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе. Межвуз. сб. науч. трудов. Ставрополь, 1988. - 136 с.
4. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 289с.
5. Юрченко В.С. Философские и лингвистические проблемы семантики. Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1993. - 47 с.

The article deals with the capabilities of expression of one-object type of the categories of opposition by the means of Ukrainian literature language.

Having based upon the logyco-phylosophy foundations the gradation of different kinds of subject and temporal variants of realization of the category of opposition were performed.

Key words: opposition, one-objectiveness, temporality, aspectuality, implicity